

„ÜLEVALT ANTI MÄRKU“. JUTLUSTAJA ILSE KATVEL

Toivo Pilli

Kõrgem Usuteaduslik Seminar

*Üht inimelu teha nähtavaks
ja anda paljudele
päriseks
ei saa.*

*Jäeb vahemaa,
jäeb võõrastusevarjund.*

Doris Kareva, DEKA, 2009, lk 141

Abstract

„I Received Guidance from Above“: Preacher Ilse Katvel

This article explores the life and ministry of Ilse Katvel (1906–1987), a female preacher. She was influenced by pietistic Lutheranism, holiness movement ideas, and Estonian free church spirituality. In 1934, she joined the Evangelical Christian Free Church in Narva, which had grown out of the Blue Cross movement in the area. After moving to the Saaremaa Island in 1944, she became a deacon and co-elder in a Pentecostal-background church in Valjala, which was part of the Union of Evangelical Christians-Baptists. Katvel became an influential Bible teacher who was invited to preach all across Estonia. The article argues that Katvel’s spiritual disciplines resemble the mystical-devotional lifestyle practised in different Christian traditions, including in Medieval piety – a commitment to work and prayer, fasting, living modestly, remaining unmarried, receiving food gifts, as well as being generous, and taking care of people in need. She and a group of like-minded „sisters“ devoted themselves to prayer, including prayers for healing. This group had an experiential openness to the work of the Holy Spirit. Katvel contemplated the relations between creation

and the Creator, and images from nature helped her interpret spiritual realities. Cooperating with Christians from different denominational backgrounds and preaching both in Lutheran and free churches, she highlighted the unifying element of spirituality, focusing on Christ-centredness and lived-out sanctification, which is present in a wide range of Christian traditions.

Keywords

Ilse Katvel · Estonian free churches · preaching · spiritual practices · creation and the Creator · women in ministry

Eestis on jäädvustatud lugusid vabakirikute jutlustajatest ja vaimulikest, kelle elu ja tegevus on kehastanud nende kristlikke veendumusi ja usku. Kummatigi on kirjutatud tekstides põlistamist leidnud eelkõige mehed, ehkki siingi on veel teha suur töö.¹ Samas kuulub Eesti vabakirikute traditsiooni terve rida silmapaistvaid naisi – usaldusväärseid hingedajaid, pühendunud misjonäre, mõjukaid evangeliste. Nimetan siinkohal vaid mõningaid: Emilie Bertelson, Tabea Korjus, Esther Sirotkin, Aleksandra Liblik, Melita Marley, Marta Aunbaum.² See loetelu ei ole kaugeltki ammendav.

¹ Vt Ruudi Leinus, ed. 1999. *Osvald Tärk. Uskuge Jumalasse*. Tallinn, Eesti EKB Liit; Uudo Rips. 2000. *Märkmeid Paul Himma elust*. Tartu: Tartu Salemi Baptistikogudus; Uudo [Uudu] Rips, ed. 1997. *Kaljo Raid. Meenutusi ja mälestusi*. Tallinn: Eesti EKB Liit; Erik Rahkema. 2002. „Johannes Lipstok kui vaimulik juht“, diplomitöö. Kõrgem Usuteaduslik Seminar; Toivo Kaasik. 2016. „Aleksander Sildose vaimulik tegevus Eestis ja tema vabakoguduslike vaadete kujunemine“, magistratöö. EELK Usuteaduse Instituut. Siiski on seni kirjutamata näiteks käsitus Robert Vösu elust ja teoloogilistest vaadetest, samuti puudub analüüsiv kirjatöö Árpád Arderist kui pastorist ja jutlustajast, ehkki on olemas tema enda kirjutatud mälestused (Árpád Arder. 1992. *Kus on Árpádi kuningas?* Tallinn: Logos).

² Mõned tekstid, sageli väikesemahulised, on siiski olemas. Näiteks Emilie Bertelsoni kohta vt Daily Valk. 1999. „Emilie Johanna Bertelson: 1884–1965“, diplomitöö. Kõrgem Usuteaduslik Seminar; Tabea Korjuse lühielulugu leidub raamatus Üllas Linder ja Toivo Pilli, edd. 2009. *Osaduses kasvanud: kirjutisi Eesti EKB koguduste loost*, 179–181. Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit; Esther Sirotkini, Aleksandra Libliku ja Melita Marley kohta vt Karin Hiiemaa. 2000. *Südame kutsel: Eesti misjonärid Aafrikas*, 61–72. Tallinn: Olion; vt ka Stanislav Sirel. 2013. *Eesti pühad naised: 20. sajandi misjonärid, prohvetid ja evangelistid*. Rakvere: Rakvere nelipüha kogudus.

Järgnevas artiklis käsitletakse Ilse Katveli vaimulikku tööd ja isiksusejooni. Kirjutis otsib vastust küsimusele „Milles seisnes Ilse Katveli eripalgelisus jutlustajana ning usu tõlgendajana?“. Artikkel argumenteerib, et looduskujundid aitasid Katvelil mõtestada usukogemusi. Võiks lausa öelda, et ta viljeles rohujuuretasandi keskkonnateoloogiat. Tema karismaatiline vaimulaad oli omanäoline, esmapilgul võiks seda pidada nelipühilikuks, kuid pigem kuulus see pühitsutraditsiooni ja lähemal vaatlusel leidub sarnasusi isegi katoliikliku „kloostrivaimsusega“. Püha elu taotlus, kasinus, vallalisus, Kristuse-kesksus, osaduskondlikkus, heategude tegemine, mediteeriv Piiblisse süvenemine, regulaarne palvetamine, avatus imedele – need tunnused võivad iseloomustada pühendunud kristlikku elu, mõnel juhul isegi pühakuelu, nii ristiusu esimestel sajanditel, keskajal kui ka lähiminevikus. Ja miks mitte tänapäevalgi. Lisaks ületasid Ilse Katveli suhted ühe uskkonna piire. Ta ei rõhutanud konfessionaalseid erijooni, vaid kehastas pigem spiritualiteedi ühisosa, mida võib leida erinevates kristlikes traditsioonides.

Ehkki Katveli mälestused on nüüdseks osaliselt trükkis ilmunud (Katvel 2009a; Katvel 2009b), viidatakse artiklis siiski peamiselt masinakirjalisele originaalile (Katvel *s.d.*).

NOORUS JA USULISED MÕJUTUSED

Ilse-Anete Katvel sündis 28. jaanuaril 1906. aastal. Kolm aastat hiljem sündis noorem õde Leida (Katvel *s.d.*: 101, 120). Pere kolis peagi Voka mõisa maadele Toila ja Oru kandis, kus saadi pisut põllu- ja karjamaad ja 1930. aastal ehitati krundile uus elumaja koos kõrvalhoonetega (Katvel *s.d.*: 96–97). Kodune kasvatus väärtustas ausust ja töökust. Ilse alghariduse omandamine jäi Esimese maailmasõja perioodi ja sellele järgnenud rahutusse aegadesse. Ta õppis Vokas, Jõhvis ja Toilas. Olud olid kitsad. Mõnikord oli mitme õpilase peale üks õpik ja näiteks geograafias tuli kasutada käepäraseid meetodeid. „Omajoonistatud maakaardid värvisin haljal ajal maarohtude, lillelehtede ja õite mahlaga, hoides vesivärvid selleks ajaks, kui rohelus on hange all“ (Katvel *s.d.*: 138–142).

Ado ja Leena, Ilse vanemad, kes olid abiellunud 1903. aastal, elasid teineteisest lugupidavat mõistuseabielu. Peres oli tugevamaks pooleks

ema, kes langetas olulisemaid otsuseid, hoidis pere rahaasju ja kasvas lapsi (Katvel *s.d.*: 17–19). Isal polnud sellise elukorralduse vastu midagi. Teenitud palga tõi ta korralikult naise kätte. Ema aga oleks soovinud, et mees võtab rohkem vastutust. Ehkki Katveli hilisemal vallaliseks jäämisel oli peamine motiiv kahtlemata usuline, võib siiski küsida, kas mingit rolli mängisid ka lapsepõlves nähtud kodused suhted. Lähedust oli peres vähe. Artikli peategelane kirjutab oma vanemate kohta, et nende „ühiselu ei kaunistanud kallistused ega rikastanud suudlused. ... Harvagi embav käsi ümber õrnapoole piha toonuks elule huvi ja värskust. Aga sellist hubasust ja õrnutsemist polnud nende kahe inimlapse vahel teps mitte“ (Katvel, *s.d.*: 91–92).

Ärksa tütarlapse usulised otsingud algasid juba noorelt, kui perekond külastas luteri kiriku jumalateenistusi Pühajõel, kus jutlustas õpetaja Aksel Kallas, ja Jõhvis, kus töötas Jaak Varik. Ilse oli Variku leerilaps ja teda sidus õpetajaga usalduslik sõprus. See ei katkenud isegi siis, kui Ilse hiljem liitus evangeeliumi kristlaste vabakogudusega, põhjendades oma sammu sellega, et seal on õpetus ja elu „Sõnale lähemal“. „Kirikus käimisest ja armulauast osavõtmisest on üksi vähe, kui tegelik elu teist rada läheb,“ selgitas neiu noorusliku otsustavusega. Õpetaja Varik sellest seletusest ei solvunud (Katvel 2009a: 62; Katvel *s.d.*: 165–167).

Usulisi impulsse sai tütarlaps teisigi. Ilmselt 1921. aastal tekkisid perekonnal kontaktid kristliku karskusseltsi Sinine Rist liikmetega, teiste hulgas Aleksander Sildosega, kes oli 1920. aastal asutatud Narva Sinise Risti seltsi juhataja ([Laks] 1967: 40–41; Bärenson 1993: 7). Seltsi laulukoor korraldas väljasõite ja elavdas sellega „vennaste- ja vabakoguduslikku laadi tegevust mitmes kohas Virumaal“ (Kaasik 2016: 33). Mõnikord peatusid seltsi liikmed Katvelite kodus, samuti osales Ilse nende koosolekutel Pühajõe abikirikus-leerimajas (Katvel *s.d.*: 167–169). Sinise Risti tegelaste külastused lakkasid mõne aja pärast. Ilse Katveli teekond – tõsisest jumalakartlikkusest isiklikult läbitunnetatud usukindluseni – aga jätkus.

Vabakiriklikus vormis toimunud usulise pöördumiseni jõudmisel mängisid rolli nii isiklikud suhted kui ka eksistentsiaalsed küsimused. Siirdudes 1922.–1923. aasta talvel Tallinna õmbluskooli, võttis 16-aastane tütarlaps kaasa suririided, et need sugulaste jaoks vajadusel käepärast oleks (Katvel *s.d.*: 172). Tol perioodil külastas ta peamiselt luteri

kirikuid, kuigi tädi oli liitunud õigeusu kirikuga. Tal ei olnud huvi lõbus-
tuste vastu, mis tema eakaaslaste haarasid, pigem tundis ta usulist tõmmet
ja „osadust Jumala loodusega“ (Katvel *s.d.*: 172).

Vabakogudustega algas tihedam suhtlus 1927.–1928. aastal, kui Ilse
oli taas Tallinnas õmblejaoskusi täiendamas, sest ema oli veendunud, et
naisterahvas peab õmblustööd hoolega harjutama. Eriti jäi Ilsele meelde
üks metodisti kiriku külastamine. Kõnelesid Aleksander Kuum ja Ferdi-
nand Tombo, mõlemad suhteliselt noored, kuid juba kogenud jutlustajad.³
Koosoleku lõpul enne palvetamist kasutati omapärast äratusmetoodikat:
paluti käsi tõsta kõigil, kes on jumalalapsed; seejärel paluti käsi tõsta neil,
kes ei ole jumalalapsed. Ilse oli segaduses. Ta ei tahtnud ennast jumala-
laste hulgast välja „hääletada“, sest ta ju uskus Jeesust Kristust ja pattude
andeksandmist, aga ta polnud ka kindel, kas võib ennast jumalalapseks
nimetada metodistlikus mõttes (Katvel *s.d.*: 173–176).

Järgmistel aastatel võttis Katvel omaks vabakirikliku arusaama pöör-
dumisest. See on „selgelt defineeritud elu muutus“, meelearandus ja
pühendumine Kristusele kui isiklikule Päästjale (Briggs *et al.* 2009: 122,
s.v. conversion). Katvelite kodus Vokal hakati pidama äratuslikke jumala-
teenistusi. Esimese niisuguse „talukoosoleku“ korraldasid Elviine ja
Helmi Juurik 1931. aastal. Külalisteks olid Valentin Greumann Keilast ja
piiblimüüja Villem Truu. Kokku tuli umbes 60 inimest. Hiljem kõneles
ümbruskonna külades noor evangelist Hilda Treilman, kes oli evangee-
liumi kristlaste juhi Karl-Leopold Marley kaastööline (Katvel *s.d.*: 180–
183; Sirel 2013: 95).

Vokast pärit Elviine Juurik „oli väga agar perekondi ja ka üksikuid
külastama evangeeliumi kuulutades, haigeid külastades, vaeseid toetades,
traktaate ja brošüüre jagades, vaimulikke kuukirju levitades, kui ka neile
tellimusi kogudes. Tal oli mahe kaunis lauluhääl“ (Katvel *s.d.*: 170–171).
Ta laulis nii luteri kiriku lauluraamatust kui ka nelipühilaste kogumikust
„Võidulaulud“. Elviine misjonitöö tulemusel tellisid Katvelidki endale
ajakirjad Kristlik Kaitsja ja Evangeeliumi Kristlane. Siiski mitte ainult
talukoosolekute jutlused ja loetud kirjandus, vaid ka noore kooliõpetaja
Helmi Juuriku eeskuju pakkusid Ilsele teistsuguse, kogemuslikuma keele

³ Aleksander Kuum (1899–1989) oli tollal metodisti õpetaja Tartus, Ferdinand Tombo
(1890–1969) oli samas ametis Haapsalus. Mõlemad olid tegevad noorteühingus
„Eppworth Liiga“ (Pajusoo 2009; vt ka *Kristlik Kaitsja* 1928: 4–6, 18–19).

usuliste püüdluste kirjeldamiseks, ehkki esialgu oli tal siiski keeruline mõista, mis mõttes vabakogudustes räägitakse usklikuks saamisest. Katvelite pere ju oli usklik ja jumalakartlik! Aga vabakogudustes anti sellele sõnale eriline tähendus.

Ehkki Ilse Katveli usuline pöördumine kestis aastaid, sisaldas see konkreetset ja ajaliselt piiratud emotsionaalset kogemust. Seda võiks nimetada vaimseks murranguks, mis toimus 24. oktoobril 1932. Ta oli metsas kuusevaiku kogumas, kui kuulis selget Kristuse kõnetust. See hääl tuletas talle meelde Kristuse haavu – kujund resoneerus puudesse löödud „haavadega“, millest nõrgus vaiku – ja siis jätkus elamus Johannese evangeeliumi sõnadega: „Aga kõigile, kes teda vastu võtsid, andis ta meelevalla saada Jumala lapsiks, kes usuvad tema nimesse“ (Jh 1:12). Järgnevat nimetas Katvel hiljem „Püha Vaimu valinguks“. Ta hakkas Jumalat ülenдатud meeleolus tänama; „otseku sai saanuksin tiivad – nii kergel sammul ruttasin koju“. Järgmistel nädalatel täitis teda rahu ja rõõm, ülekohtutegitate vastu tundis ta kaastunnet, omaenda kunagisi pahategusid püüdis heastada ja andeks paluda (Katvel *s.d.*: 184–188).

Usuline pöördumine, uueksünd, tõi kaasa niisuguse eetilise tundlikkuse, et ta käis isegi väikesi ja ammusi eksimusi klaarimas, kui see vähegi võimalik oli. Katvel meenutab: „Mäletan, kuidas see kaupmees nuttis, kellele ma tahtsin viieteistkümnelt aasta eest varastatud sünnipäevakaardid välja maksta – tasuda vana võla protsentidega, ja ma palusin andeks temalt, nüüd juba vanalt mehelt, oma häbematuse. Ta andestas mulle lahkel meelel ega võtnud mingit tasu. Kui suure rõõmuga ma tulin tagasi neilt ülestunnistamise-käikudelt. Jumala õnnistus laskus kastena mu peale ja puhtaks saanud süda oli hea ja kerge, nagu oleksin ka südame poolest saunast läbi käinud“ (Katvel *s.d.*: 157–158).

22. aprillil 1934 õnnistati Ilse Katvel Narva evangeeliumi kristlaste vabakogudusse. Sinise Risti tegevus piirilinnas oli eemaldunud vennaste liikumisest ja vormunud 1932. aastal uueks koguduseks, mille juhiks sai Aleksander Sildos ([Laks] 1967: 52–53; Kaasik 2016: 41–42, 44). Esi-algu jääd Tallinna keskorganisaatsiooni osakonnaks. Kogudus registreeriti ametlikult 1936. aastal nimega Narva Evangeeliumi Kristlaste Vabausuühing (RA, ERA.14.11.758, *s.n.*).⁴ Uue kogudusega liitus 1932–1933

⁴ Mitte segamini ajada sarnase nimega Narva Evangeeliumi Kristlaste Kogudusega (alates 1937 Narva Saalemi Evangeeliumi Kristlaste Vabausuühing), mis koondas neli-

kümneid inimesi, „see andis kogu tegevusele uue suuna ja vaimulaadi“ ([Laks] 1967: 52–53). Katveli liikmeks astumine langes koguduse entusiastlikku algusperioodi. Tema eest palvetasid käte pealepanemisega Aleksander Sildos ja Karl Leopold Marley. Viimane juhtis kasvavat evangeeliumi kristlaste usuliikumist, mis oli avatud koostööks luterlik-pietistlike ringkondadega ja erinevate vabakogudustega, rõhutades – vähemalt ideaalis – pigem eetilist eluviisi kui õpetuslikke erimeelsusi (Laks 1930: 9–10). See hoiak jäi iseloomustama ka Ilse Katveli tegevust. Marley soovis Piibli kujundit kasutades: „Anna head lõhna ja ilutse kui Saaroni õis koguduses ja oma ümbruskonnas“ (Katvel *s.d.*: 188). Looduses – keset metsa – leidis aset Katveli usuline murrang, loodusmetafoor aitas tal mõtestada kristlikku eluülesannet. Looduskujundite kasutamisele vabakoguduste pöördumislugudes on tähelepanu juhtinud keskkonnateoloog Helle Liht (2008: 12).

TEGEVUSVABADUS PÜHALE VAIMULE

1930. aastate lõpul muutus Ilse Katveli jaoks üha tähtsamaks Püha Vaimu tegevus. Köögis toimetades sai talle ühel päeval osaks seletamatu elamus, mida ta nimetas Püha Vaimuga ristimiseks ja mis oli nii võimas, et pani proovile ta talumisvõime. „Tegin köögis mitu tiiru ... austades, tänades ja ülistades Jumalat. Vallutatuna Pühast Vaimust, ei tunnetanud ma enam iseennast ja mu õnn ja rõõm voolasid üle – polnud kellega jagada, ei teadnud ka, mida pidin tegema...“ (Katvel *s.d.*: 200). Siiski ei kaldunud Katvel ei tookord ega hiljem mingisse äärmuslikku ekstaasi või reaalsusest irdunud fanatismi, ehkki tema usupraktikad olid kohati ebatavalised. Ta ei unustanud oma argikohustusi. „Oma ajalikus elus püüdsin olla aus, õiglane, korralik ja kohusetruu, teenides oma Issandat selleski,“ kirjutab ta (Katvel *s.d.*: 200).

Pneumatoloogiline element aitas tal mõtestada vaimulikku kasvamist, Jumala kogemist. Temas küpses tungiv soov olla sõnakuulelik Jumalale. Ta seisis vastu kiusatustele ja sõitles saatanat eemalduma (Katvel *s.d.*: 188–200). Seejuures omandas ta elutunnetus teatud müstilis-

pühimeelseid usklike ja mille juhiks oli Aleksander Summanen (Kiil 1997: 15–19; RA, ERA. 14.11.757, 9, 13–13p; RA, ERA.14.11.759, 8).

askeetliku värvingu. Tähtis oli elada puhta südamega. Katvel otsis ehtvabakiriklikus võtmes Jumala tahtmist ja juhatust. Igatsus järgida Jumala tahet oli talle omane kuni elu lõpuni. See tahe aga selgus sisemise intuitsiooni, Püha Vaimu „hääle“ kuulamise ja hāgustamata südametunnistuse valguses. Sellise vaimse tähelepanelikkuse, otsesõnumite taotlemise näiteid võib leida kogu kristliku spiritualiteedi skaalal: pühakute elulugudes, prohvetite tegevuses, reformatsiooni spiritualistikumal suunal, pūhitusliikumistes ja karismaatilises usulaadis. Usu kogemusliku ja sisekaemusliku aspekti rõhutamist intellektuaalse aspekti ees on nimetatud müstitsismiks, kuigi sellel sõnal on erinevaid tähendusvarjundeid (McGrath 1999a: 6).

Katveli samme inspireeris vaimujuhtimine mõnikord sealgi, kus teine inimene oleks kasutanud argimõistust, mis kristlikus mõttes on ju samuti Jumala and. Kord kuulis ta sööklas vahekāigu āāres lõunatades sisehāält, mis õhutas teda kaugemale, akna alla istuma. Tema aga vaidles hinges vastu, et kui juba istusid vahekāigu āārde, kus inimesed liiguvad, siis āra otsi paremaid kohti! Keegi mōōdamineja aga loksutas varsti ta uuele vālismaalt saadud suvemantlile rohkesti suppi. Katveli meelest oli õnnetuse pōhjusteks ta sõnakuulmatus vaimujuhatusele (Katvel *s.d.*: 255–256). Siiski kombineerus Katveli praktiline meel parajal māāral mūstilise hoiakuga, moodustades toimiva tasakaalu. Tema usutunnetus ei olnud ārev ega neurootiline.

Ta hilisemasse usuellu kuulus muu hulgas „vaimus laulmine“, kuigi ta tavaliselt suurem viisipidaja ei olnud. Ei ole pāris selge, mida vaimus laulmine tähendas, kuid vōib arvata, et tegemist oli spontaanse laulmisega, mille kāigus tekkisid nii sõnad kui ka viis. Samasugust laulmist, ehkki glossolaaliana ja spontaanse tōlkega, on omistatud Tartu nelipūhijutlustajale Theodor Kreitsbergile (Kiil 1997: 50). Palvekeeltes laulmist 1984. aastal mainib ka Kuressaare Siioni koguduse noortetōō ajalooline ülevaade (M. Māemets 2007: 41). Katveli puhul puuduvad andmed, et ta oleks praktiseerinud glossolaaliat ehk keeltes rāākimist, ilmselt laulis ta ikkagi eesti keeles: „Sōnad kui ka viisid tulevad ja lāhevad nagu tuulepuhang. Paika pidamas ja alles jāāmas pole midagi, on ainult rōōm, et Tema laulis ja tohtisin sellele kaasa elada. ... Samuti ka Vaimus palve on vōrratu kallis, kui Pūha Vaim meis palub... [tunneme] end vaid kaaspalvetajana sellele, mis tuleb ūlevalt ja milleni meie oma mōte ei ulatunudki“

(Katvel *s.d.*: 203). Püha Vaimu tegevust kirjeldab Katvel taas kord looduskujundiga: see on tuulepuhang, mis toob ja viib (vrd Jh 3:8). Teisal ütleb ta: „Püha Vaimu täitmine oli kui kevadine soe elustav vihmavaling mu põuasele hingele“ (Katvel *s.d.*: 250–251).

Püha Vaimu kogemuse, eetilise eluviisi ja pühendumise põimingust räägivad ka raamatud, mida Katvel luges ja teistele soovitas, näiteks Evan Robertsi „Pühitsuselu astmed“ ja Ivan Kargeli „Milline on sinu wahekord Pühavaimuga?“ (Katvel *s.d.*: 210). Mõlemad trükised rõhutavad Jumalale üleantud elu, teenimisvalmidust ja radikaalset Jumala usaldamist. Mõlemad rõhutavad, et Püha Vaim kujundab kristlase iseloomu, aitab kasvada pühitsuses. Rohkesti piiblisalme sisaldav Robertsi raamat kõneleb Kristuse surma ja ülestõusmisega samastumisest: „Ülestõusmise elu ja väe mõistmise saladus seisab selles, et meie endid sügavas alanduses ja täielikus nõtruses Jeesuse hauda laseme. Kristuse elu au sees algas hauast, niisama peab ka meie vaimulik elu algama Jeesuse hauast“ (Roberts 1933: 40). Kargel rõhutab, et Püha Vaim muudab uskliku Kristuse sarnasemaks, kujundab käitumist ja meelsust, annab julguse tunnistada Kristusest. Kuid Pühale Vaimule tegevusvabaduse andmine eeldab inimese poolt oma „minast“ loobumist, sest viimane seisab Jumalal „risti tee peal ees“ (Kargel 1931: 13–14, 41, 75–76).

Katvel rõhutab üleloomulikku samastumist Kristusega: „Püha Vaim võtab Kristusest ja kannab meisse üle Tema loomust, kelles on kõik, mida vajame eluks ja jumalakartuseks, ka usk. Oleme vastuvõtlikud ja tänulikud, et meil ei tarvitse iseendast usku otsida, mille saatan tühistab ja ümber lööb. Meie ei pea mitte omaenda usuga maadlema ega ahastama, et sellest ei jätku... Häda meile, kui unustame, et usk on Jumala armuand ja elab kosudes puhtas südametunnistuses. Usk on Püha Vaimu sünnitus, ülekanne Jeesuselt meisse ja osa vaimu viljast“ (Katvel *s.d.*: 273). See protestantliku teoloogia võtmeseisukoht, et isegi usk on viimsena kingitus ja Jumala arm (McGrath 1999b: 113–114), leidis Ilse Katveli elus isikupärase väljenduse eksistentsiaalse usalduse, alandlikkuse ja tänulikkusena. Tema usukäsituse pneumatoloogiline varjund seostus tihedalt 20. sajandi esimese poole laiema evangeelse-äratusliku ja pühitsusliikumiste vaimulaadiga (vt Randall 1999: 30–33, 206–230; Price, Randall 2000: 148–187, 228–258; Nichols 2011: 218–232, 245–249). Nelipühilik ekspressiivsus mõjutas teda vähemal määral.

JUTLUSTAMINE KUI ELUTÖÖ

8. detsembril 1937 kinnitas Narva evangeeliumi kristlaste vabakogudus kirjaliku tunnistusega, et Ilse Katvel on valitud koguduse evangelistiks. Vaevalt kolmekümne eluaasta piiri ületanud naine käis kõnelemas ja jumalateenistusi pidamas Narva-Jõesuus, Kiviõlis, Kukrusel, Kohtla-Järvel ja mujal, kus kogudusel oli tööpunkte (Katvel *s.d.*: 204). Ei ole teada, et ta oleks saanud selleks mingit süstemaatilist koolitust. Ta jäljendas kogenumaid kõnelejaid. Ta arendas end usulise isiksusena. Ta nägi vaeva, et leida tähendusrikast sõnumit. See on igasuguse eduka kõnelemise eelduseks: et oleks, mida öelda, ja et ütleja isiksus annaks sõnadele usaldusväärset (Killinger 1985: 187–206; Pilli *et al.* 2008a: 7–8).

Siiski ei tulnud kõnelemisoskused kergelt kätte. Katvel tões, et kõige paremad mõtted tulid talle sageli alles pärast kantslist alla astumist: „Jumala Sõnaga teenides olen ma Taevaisalt palunud sõna. Ikka on see nii olnud, et pärast kõnelemist on see mulle palju rikkalikumalt, selgemalt ja kallimalt avanenud. Nagu oleksin õpilasena juhatajalt oma puuduliku koolitöö vigadeparanduse ja täiendusega kätte saanud“ (Katvel *s.d.*: 204). Enda piiratud tajumus täitis aga iseloomu kujundavat ülesannet, virgutab hoolsamale Piibli lugemisele ja mõtestamisele. „Sain tänulikuks jääda Jumala püha ja elava Sõna jagamisel ka käpardina, kaugel sellest, et olla omal alal meister“ (Katvel *s.d.*: 205). Katvel on siiski liiga tagasihoidlik. Kuulajad mäletavad teda kui haaravat, pildirikast ja sisukat kõnelejat. Tal oli Piibli õpetamise and (M. Mäemets 2020, telefonivestlus) (vrd 1Kr 12). Kord Egiptuse nuhtlustest jutlustades maalis ta kujutusvõimet äratava pildi konnadest – „kuidas need ronisid vaarao paleesse, tema magamistubadesse ja voodisegi...“ (EEKBLA, H. Mäemets, märkmed ühel lehel, 06.05.2009). Muidugi ei olnud jutlustamine Katveli jaoks pelgalt retooriline harjutus, ta oli avatud üleloomulikule ja eeldas Jumala abi: „Peale Püha Vaimu ristimist avas Jumal mulle oma Sõna ja rääkis minuga Sõna kaudu kui ka häälega. Issand tegi mulle võimalikuks Kirja seletamise. Ülevaalt anti märku“ (Katvel *s.d.*: 201).

Katveli esimene sõnavõtt rahvahulga ees leidis aset Narvas evangeeliumi kristlaste palvemajas. Ehkki koolipõlves äärmiselt arg, tundis ta nüüd rahu, oli „julge, kui see, kes on omal kohal“. Ta lisab: „Ja Issand ei jätnud mind kõnetoolis tummaks ega häbisse, vaid ilmutas mulle

piiblisündmusist pildina selle, mida mulle vajalikuks pidas, et ma seda vabalt jutustaksin“ (Katvel *s.d.*: 202). Oskus narratiivi visualiseerida on kõneleja jaoks väärtuslik anne. Katveli meetod jutluse ettevalmistamisel hõlmas süvenevat palvetamist. Ta ootas „Sõna ilmutumist“. Mõnikord sai ta inspiratsiooni eelmise sõnavõtja kõnест, mõnikord olid tal jutluse põhi-suunad juba varem meeles mõlkumas. Seejuures oli tema jaoks määrav ikkagi osadus Jumalaga ja eetilis-usuline ausus: „... pidin... igakord jälle uuesti palves võitlema kinnituse pärast, et ma Temaga terves elavas ühenduses olen, [et olla vastuvõtlik] ... kui Ta sõnumi annab ja millal Ta seda teeb“ (Katvel *s.d.*: 205).

Katvel ei kritiseeri kuskil klassikalist põhjalikule eksegeesile toetuvat ja hästi struktureeritud ülesehitusega jutlust, mida esindasid näiteks ta kaasaegsed Osvald Tärk ja Robert Võsu, ehkki nemadki rõhutasid palvetamise ja siira usu olulisust (Roosimaa 1999: 34–39; Võsu 1999: 39–44). Ta enda meetod oli ometi pigem intuiitiivne ja südamehäält kuulatlev pildirikas tekstiseletus. Selle meetodi edule aitas kaasa kõneleja isiksuse sügavus, tähendusrikkus, mis kasvas Piibli väga heast tundmisest ja vaimulikest elupraktikatest. Sedalaadi kõnelemine nõudis tõsist panustamist. Südamehääle kuulamine kui meetod ei olnud ettekääne, millega varjata pealiskaudsust, samuti ei püüdnud Katvel emotsioonide ülerõhutamisega korvata sõnumi kergekaalusust. Ilse Katveli jutlused olid sisukad, isegi asjaliku stiiliga, kuid mitte üksluised: need puudutasid kuulajate elutege-likkust ja tõlgendasid Piiblit haaravalt, läbitunnetatult ja värskelt.

Jutlustamise ja Piibli seletamise ülesandeid täitis Katvel ühtekokku umbes viiekümne aasta jooksul.⁵ Pärast Saaremaale kolimist 1944. aastal töötas ta kaasa Valjala koguduses, millel oli nelipühilik taust. Koguduse vanemaks oli alates 1945. aastast Aleksander Väli. Peagi valiti Katvel koguduse nõukogu liikmeks, diakoniks ja jutlustajaks (Katvel 2009b: 81; Katvel *s.d.*: 250; RA, ERA.R-1989.3.291, 17–19, 22–23). Sisuliselt täitis ta Valjalas koguduse kaasjuhi ülesandeid. Kuid tema töö ei piirdunud ühe kogudusega. Teda kutsuti jutlustama ja õpetama paljudesse kohtadesse nii saartel kui ka mandril. Oodatud külaline oli ta noorte poolsalajastes kristlikes suvelaagrites, mida nõukogude ajal korraldati. Näiteks oli

⁵ Tema jutlusi võib audiosalvestistena kuulata veebilehel „Vaimulik varasalv“, aadressil <http://echo.planet.ee/vv/>. Vt ka Sirel 2013: 115–126.

ta kõnelejaks Kuressaare Siioni koguduse noortelaagrites – 1976. aastal Abrukal ja 1977. aastal Muhus (M. Mäemets 2007: 19–20).

Hoolimata sellest, et Ilse Katvelist kujunes küps ja omanäoline jutlustaja, ei olnud avalik kõnelemine tema jaoks ainus evangeeliumi kuulutamise viis. Tal polnud kahju vaikida, kui jumalateenistusel oli teisi kõnelejaid. Samas, tema arusaam kristlikust teenimisest oli terviklikum kui paljudel tollastel meesjutlustajatel. Ta ei lahutanud vaimulikku tööd praktilisest. Ta võis palveruumis jutlustada ja enne või pärast seda köögis süüa teha. „Palvenädalatel oli mul võimalik mõnegi koguduse vanema kutsel teenida rahvast sõnaga ja ka majapidamises aidata. Nimelt on Saaremaal kombeks kuulutajail vendadel, samuti selleks vabamatel usklikel ühiselt kokku jääda, kus siis neile selleks nädalaks võimaldatakse toitlustus ja ööbimine. Nii ma teenisin siis baptisti kui ka metodisti jumalarahvast“ (Katvel *s.d.*: 333). Niinimetatud äratusnädalaid ja palvenädalaid, mil jumalateenistusi peeti seitse-kaheksa päeva järjest, korraldati nõukogude ajal paljudes vabakogudustes, tavaliselt kord aastas (Kurg 2009: 145–146).

Mitte kõik jutlustajad pole samal ajal hingehoidjad. Ilse Katvel oli. Ta pidas jutlustamiseга sama oluliseks vestlusi ja eestpalveid inimeste eest. Mõnikord külastas ta kogudusi koos usukaaslase Alvine Treiga. Nad palvetasid inimeste probleemide pärast, nii pühakodades kui ka koduses ringis. Näiteks tahtis keegi vabaks saada nõidumisega tegelemisest tekkinud hingesurutisest või rõhus kedagi teadmise, et ta oli tarvitanud ussisõnu. Leidis aset pihtimusvestlusi. „Mõned puhastasid oma südamed patukoormast ja eksimuste vaevast, pannes selle ülestunnistamisele järgnevas ühispalves Jeesuse vere alla. Jumal kasutas meid teiste patu astjateks. Needki peavad terved olema, ei tohi läbi lasta ega või neist välja joosta, mis sisse valatakse“ (Katvel *s.d.*: 374). Ometi ei talletanud Trei ja Katvel pihtimusi endasse. Hingehoidjatele soovitatakse piiride seadmist, et vältida läbipõlemist. Selleks on oma psühholoogilised võtted. Katvel aga kasutas religioosset keelt, olles veendunud, et ülestunnistatud patt ja süüga koormatud minevik jääb „kõige sügavama mere põhja“ (Katvel *s.d.*: 375). See resoneerub väitega, et „hea hingehoidja olemise eeldus on terve usuelu ja usuline pühendumine“ (Lehtsaar 2015: 310).

KLOOSTRIPRAKTIKA ILMA KLOOSTRITA

Saaremaal koondus Katveli ümber väike pühendunud sõpruskond. Üheskoos ja üksikult praktiseeriti regulaarset palvetamist, Piibli ja usulise kirjanduse lugemist, kaaskristlaste julgustamist kirjavahetuse teel. Sellise pühendunud elu ülim eesmärk oli saada Kristuse sarnaseks. „Jumala eesmärk on meiega püha ja õilis; osasaamises Kristusega, Tema ihuliikmetega, valmistab Tema meid Jeesuse sarnaseks“ (Katvel *s.d.*: 213). Sõpru koondas vaimse süvenemise ideaal. See oli nagu ilmkõdede osaduskond ilma kloostrita ja nunnaks pühitsemata. Rõhutades otsest vaimuosadust Jumalaga, kalduti kohati Kristus-müstikasse. Kristluse ajaloos pole see midagi enneolematut. Kirikuloos on naistel olnud oluline roll müstilise spirituaaliteedi viljelemisel, kusjuures see on sageli olnud reaktsiooniks formaalseks ja administratiivseks muutunud kristlusele (Küng 2003: 107).

Kloostriidealide vaimus pühendumist meenutab seegi tõik, et Katvel ei abiellunud kunagi. 1930. aastatel oli abiellumine küll silmapiiril. Ilse aga jäi äraootavaks. Kui ta viimaks kohtus noormehega, kellega oli kolm aastat kirjavahetuses olnud, oli lummus kadunud. Ta kirjutab: „Ja mina tundsin järsku, et see noormees, mu usuvend, oli mulle väga võõraks jäänud. ... Kuigi see usuvend oli kõigiti tubli, ei olnud ta mulle määratud“ (Katvel *s.d.*: 234). Katvel jõudis sisetunde ja palvete abil kaalutletud järeldusele, et ta on määratud elama vallalisena. Kristlaste osaduskond sai tema pereks. Ta oli veendunud, et „Jumala teedel“ kogeb inimene „kalleid ja ilusaid elamusi“ ja eskatoloogilises tulevikus „rikastab kõiki meid suurim armastus, kui seda iiales keegi siin abieluõnnes leidnud on“. Tema lasteks said „vaimulikud lapsed“ – inimesed, kes tema abil olid leidnud usutee (Katvel *s.d.*: 236).

Sarnasus kloostrielulise pühendumisega torkab silma ka töö ja palvetamise tasakaalus ja avatuses imedele. Katveli elus on märgata benediktiinide *ora et labora* põhimõtet (vt Gonzales 1984, 1: 240–241), kuigi ta ise sellist seost vist kunagi ei sõnastanud. Kuid ta avastas, et töö võib olla mediteerimise kontekstiks: „Ma nii meeeldi tegin ... rohket igapäevast tööd. Issand oli ligi, ma viibisin taevases atmosfääris. ... Olin vaba mõtleva taevastele asjadele... Püha Vaim tuletas meelde ühe kirjakohta teise järele“ (Katvel *s.d.*: 279). Muidugi ei toetanud Katvelit teadlikult vastu

võetud vaimuliku elu reeglid ega sajanditevanune struktuur. Ta mahutas „spontaanse kloostripraktika“ tavaelu ja vabakogudusliku usulaadi raamidesse. Mõnikord soovis ta pühenduda rohkem vaimulikule mõtisklusele. Talutööd Saaremaal, vahetult pärast sõda, kulutasid palju jõudu. „Eriti vaevaks oli kümnepäine sarvloomaa-kari“ (Katvel *s.d.*: 249). Sellest „vaevast“ vabanes talu kolhooside rajamise aegu 1949. aastal, mil loomad tuli anda ühismajandisse.

Võib öelda, et Katvel järgis omal moel ka vaesuse töötust. Ta oli vähenõudlik sissetuleku, peavarju ja toidulaua küsimustes. Suurema osa oma elust Saaremaal elas ta, nagu ta ise ütles, „misjonäri sissetulekuga“: tal ei olnud kindlat ametit, ta aitas kaasa majapidamistöodes usukaaslaste juures või töötas sovhoosis. Ta uskus, et Jumal vajab teda „vabana“. 1950. aastatele viidates kirjutab ta: „Jumal on mind nii enesele lahutanud, et mul pole toalillegi aknal, ei loomahinge, ega midagi, mis võiks mind kinni pidada, kui Issand mind vajab“ (Katvel *s.d.*: 319). Ta võttis vastu „armastuseande“, mida talle saadeti – mõnikord toiduaineid, mõnikord riideesemeid –, kuid kindlasti ei olnud ta „mõni nurjasöödik, kes laiskuses oma elupäevi õhtusse veeretab“ (Katvel *s.d.*: 303–304). Ta kasutas, mida hädapärast vajas. Ta töötas. Ta abistas hädasolijaid. Ta ei pidanud midagi päriselt enda omaks ja suhtus materiaalsetesse väärtustesse sisemise vabadusega. Asjad andsid lihtsalt võimaluse argivajadusi täita või head teha. „Ta oli praktiline inimene,“ kirjeldas pastor Herman Mäemets, „võttis mõnikord [külla tulles] kotiga kartuleid kaasa“ (H. Mäemets 2009, suuline teade). Katvel oli õppinud jagama, nagu see, „kellel ei ole midagi“, kuid „kelle päralt on kõik“ (2Kr 6:10). Ta nimetas end „Jumala laohoidjaks“, kes talle antud ülesannet täites saab ka ise toidetud ja kaetud (Katvel *s.d.*: 364).

Kord tõi keegi Katvelile suure tüki sealiha. Sisehäält järgides võttis ta lihatüki palvetundi minnes kaasa ja seal sai ta „südamesse tundmise“, kellele see edasi kinkida. Vastuvõtja jaoks oli see otsekui Jumala abi. Talle olid tulemas töömehed katust parandama, aga tugeva toidu valmistamiseks oli maja liiga vaene. Lisaks piinlikkuse tunne, et näe, usklik inimene, aga ei suuda külalislahkust osutada ega töömeestele korralikku sööki valmistada. Nüüd said töömehed küllusliku lõunasöögi (Katvel *s.d.*: 364–365). Ja kristlik voorus – külalislahkus – leidis väarikat ellurakendamist.

Alates 1950. aastate algusest elas Ilse Katvel Kõljalas Elise Luupi

juures Siplase talus (hiljem lühemat aega lähedalasuvas Lobi talus). Ta korrastas majapidamist, hoolitses loomade eest, kattis söögilaua. „Pealegi oli tal annet valmistada toitu mittemillestki midagi,“ kirjutas üks Siplase talu lastest, Urve Pink, oma noorpõlve kohta. Hea majandamine oli tänuväärt oskus, eriti kolhoosiaja alguse kitsastes oludes, kui Eestis ei olnud pahatihti „sugugi kergem kui teistel Siberis“ (EEKBLA, Urve Pink, kiri Toivo Pillile, 10.03.2009). Eluolulistest raskustest hoolimata⁶ ei olnud Ilse Katvel pingutatult tõsine, tal oli mõnus huumorimeel. Urve Pink mainib: „Oma äpardused oskas ta hea huumorimeelega ikka naljaks pöörata. Tema oskas kõike vaadata hoopis teise kandi pealt kui tavainimene.“ Kord olevat Siplase perenaine paariks päevaks ära sõitnud. Ilse otsis toidu valmistamiseks keedupotti, ise endamisi kõneldes: „No ma ei saa aru, mispärast ta selle poti pidi kaasa võtma!“ Lastel oli seda kuuldes nalja kui palju! (EEKBLA, Urve Pink, kiri Toivo Pillile, 10.03.2009).

Kuigi Ilse Katvel ise sellist võrdlust ei kasutanud, sarnanes tema usu-praktika spirituaalsusega, mida võib kohata kloostrireeglitega raamistatud kristlikus pühendumises.

PALVETAMINE JA PAASTUMINE

Aidates pühapäeviti kaasa Valjala koguduses, muutis Ilse Katvel argipäeviti oma elukoha palvetamise paigaks. Tallu kogunes regulaarselt pool tosinat või rohkem palvetajat, kes võimaluse korral jäid ööbima ja mõnikord läksid hommikul otse tööle. Peaaegu igaõhtused palvekogunemised kestsid üle kümne aasta. Sageli palvetati ka öösel ja varahommikul (EEKBLA, Helju Liiv, märkmed kahel lehel, 06.05.2009). Hiljem korraldas Katvel rühmapalveid paar korda nädalas veel paljude aastate vältel. Memuaaride tekst ütleb: „Palusime üldiselt jumalariigi tööd toetades, samuti suuliselt või kirja teel esitatud palvesoovide alusel ja mis kellelgi südamesse paluda anti. Elasime läbi palvekuulmisi ja muist jäid usus ootamiseks. Meie keskel oli ka Püha Vaimuga ristitud ödesid, kellel olid vaimuannid...“ (Katvel, *s.d.*: 332–333). Helju Liiv räägib: „Palveaineks oli, et ümberkaudsed päästmata inimesed leiaksid päästmise ja

⁶ Vt masendavat ülevaadet sõjast räsitud Vokast ja selle ümbrusest, mis leidub Katveli kirjas Helmi Juurikule, 14.10.1944 (Sirel 2013: 127–131).

Jumalariigi töö läheks edasi“ (EEKBLA, Helju Liiv, märkmed kahel lehel, 06.05.2009). Seda palvekogukonda iseloomustas vaimne edasipüüdlikkus, teadlik sõltuvus Jumala armust ja abist (Katvel *s.d.*: 380). „Mõistisime sõnakuulmise täpset vajadust Pühale Vaimule, kes meie kasvataja on, Jeesuse jumalikku olemist meisse üle kandes ja meie vana loomust Tema surmaga ühendades...“ (Katvel *s.d.*: 214). Palverühma liikmed käisid enamjaolt nõukogude ühismajandis põllutööl. Tööülesannetesse suhtuti kohusetundlikult, kehtestatud töönormid täideti ja isegi ületati.

Palvetamine oli Jumala lähedalolu kogemine, eestpalvete tegemine, kuid ka võitlus vaimse maailma tumedate jõududega. Prohvetlik kõnelemine ja võõrastes keeltes rääkimine ehk glossolaalia koos tõlgitsusega ei olnud sellele usurühmale tundmatu. Eriti rakendas sellist palvetamist Alvine Trei (EEKBLA, Urve Pink, kiri Toivo Pillile, 10.03.2009). Siiski näib, nagu varem mainitud, et Katvel ise glossolaaliat ei praktiseerinud. Rühm osutas hingehoidlikku abi: „Õde Alvine [Trei] kaudu sai Jumal nii mitme vastu rääkida, kes oma keerulisi eluküsimusi tulid tema juurde arutama. Mõni haige külastamine andis kannatajale ihu tervenemist ja vaimulikku rõõmu“ (Katvel, *s.d.*: 376). See osaduskond ei välistanud kunagi Jumala imepärase sekkumise võimalust.

Katvel palvetas argistegi asjade eest. Alvinet kiusati töökohal: brigadir andis talle raskema töö, mis ei võimaldanudki saavutada teistega sama tulemust, ja ta ei jõudnud varuda oma loomadele vajalikku kogust heina. Katvel otsustas õnnistada Alvine heinakaari. „Ma tegin seda kindlas usus. Jumal paljundas õnnistuse teel piskut heina nii paljuks, et ta loomad ei suutnud ära tarvitada ja kevadel jäi heina üle.“ See oli Ilsele kinnitus Jumala headusest (Katvel *s.d.*: 378–379). Kindlasti aitas õnnistusele kaasa naiste töökus, kuid nende jaoks ei olnud see kaugeltki piisav seletus. Nad olid kogenud Jumala abi.

Palve eeldab sihikindlust, kuid paastumine eeldab veelgi suuremat pühendumust. Kuigi paastumist on mõistetud osalise või täieliku toidust loobumisena, et suurendada enesedistsipliini ja vaimuliku elu tundlikkust (Douglas, Elwell, Toon 1989: 150, *s.v. fast, fasting*), selgitas Katvel paastumise tähendust veelgi avaramalt: „Paastumine on Jumalast seatud armuvahend vaimulikuks koondumiseks Jumala ette. Kas lühemaks või pikemaks ajaks loobutakse ajalike vajaduste rahuldamisest võimalust mööda, nagu söömisest, joomisest, unest, tööst ja askeldusist, inimeste

seltsist, ebavajaliku rääkimisest, muusikast ja lugemisest, mis takistaks palvevaimu osadust Issandaga. Sest meie ootame erilist kohtamist Jumalaga: Tema vastust meie palumistele, juhatuset tegutsemistes, selgust küsimustes, valgust otsustamistes, abistavat kätt või kinnitavat sõnumit, kas endale või kaasinimestele. Meie januneme, et meie osadus Jumalaga saaks puhtamaks, selgemaks, kindlamaks, tugevamaks eelolevaiks usuproovideks, katsumise tundideks, otsustamisteks, valimisteks, tööks, ülesanneteks või kannatamisteks, loobumisteks, koormate kandmiseks, saatana vastu seismiseks, ülekohtu talumiseks, kiusatuste võitmiseks, või ka hingede päästmiseks, kurjavaimu väljaajamiseks, teatud haigustest vabastamiseks, nagu Jeesus seda oma jüngeritele mainis. Mt 17,18–21“ (Katvel *s.d.*: 360–361). Niisugune teoloogiline arutlus oli sügavalt juurdunud pühakirjas ning arusaamad paastumisest leidsid toetust Vana ja Uue Testamendi näidetest ja eriti Jeesuse elust (Katvel *s.d.*: 352–359).

TERVENDAMISPALVED

Ilse Katvel teenis kaasinimesi praktiliste tegudega. Eriti abistas ta haigeid ja kannatajaid. Teda suunas tekst haigest mehest Betsata tiigi ääres, kellel polnud ühtki abilist (Jh 5:1–18). Seda teksti tõlgendas ta järgmiselt: „Paljud surevad haigustesse seepärast, et kaasinimesed nende kurva olukorra üle on ükskõiksed ja hoolimatud“ (Katvel *s.d.*: 285). Ta kirjeldab oma usulist arengut, mis suurendas temas kaastunnet ja abistamise tahet: „Tundsin, kuidas armastus mu südames pulbitses Issanda vastu ja mind valdas hingede kahju patuste pärast. Kasvas kaastunne kannatajate ja haigete vastu“ (Katvel *s.d.*: 279). Formaalselt hoolitses nõukogude riik eakate ja haigete eest, tegelikkuses aga olid mitteametlikud tugistruktuurid, kaasa arvatud koguduseliikmete abistav tegevus, väga olulised (Pilli 2007: 135–136). Hoolekandele lisas Katvel – koos oma sõpruskonnaga – sageli tervendamispalved.

Memuaarid kirjeldavad Eduard Riimi tervenemist. Mees oli suuremas, kõht paistetas üles, ta hüüdis ahastuses: „Hilja, hilja, hilja – aeg on möödas, lõpp on käes!“ Mehe abikaasa ja mõned koguduse naised, teiste hulgas Alvine Trei, palvetasid terve öö. Toimus pööre. „Suriija hing sai esmalt päästetud“, ta tunnistas „rõõmusäraga silmis“, et on leidnud andestuse ja

rahu Jumalaga. Eduard Riim tervenenes üllatuslikult, „sai eluvõimeliseks“ ja elas aastaid Sagaristi EKB koguduse liikmena. „Oma ihu ja hinge tervenemisest on ta ise palju kordi rääkinud“ (Katvel *s.d.*: 376–377). Leevi Väli kirjeldas, kuidas ta eelkoolialise poisina kannatas keskkõrvapõletiku käes, kuid Katveli palve järel valu taandus. „Kõik teadsid, et ma saan abi, kui Ilse Katvel tuleb. Ta veel soojendas oma käsi pliidi kohal, enne kui pani need mu kõrvadele ja palvetas“ (Väli 2020, telefonivestlus).

Katvel ei jaganud 1970. aastatel mõningates karismaatilistes ringkondades levinud seisukohta, et õige palvetamise ja piisavalt veendunud uskumise korral terveneb inimene igal juhul.⁷ Ta jättis ruumi Jumala saladusele, ehkki oli veendunud usutervendamises. Samuti oli ta seisukohal, nagu vabakirikute liikmed üldiselt, et tervenemist palvetades peab inimene otsustavalt kõik patud ja eksimused andeks paluma (vrd Jk 5:13–16), sest väikesedki eksimused, „mis lahendamata ja vere alla palves kandmata“, võivad „takistada Jeesuse nime väe tarvitamist“ (Katvel *s.d.*: 296). Siiski oli ta piisavalt aus, et tunnistada – kõik inimesed ei tervene (Katvel *s.d.*: 296).

Ilse Katvel ei palvetanud ainult inimeste eest. Tal oli kaastunnet kogu loodu suhtes. „Jumalal on iga loodu jaoks armu ja ta on kõiki vajalikuks pidanud, maa peale, maa alla, üles õhku kui ka vette elama.“ Järgnev kõlab nagu pühakulugu. 1961. aasta suvel heina niites vigastas ta rohus olnud kärnkonna, lüües sellele vasaku abaluu taha haava. Ta võttis konna pihku, puhus haavale, „sussutas suu juures“, viis koju, tõi konnale piima. Kuid loom kadus varsti jäljetult. Hoolas otsimine aias peenarde vahel ei aidanud. „Palusin puhtast südamest Loojat kärnkonna tervenemiseks.“ Järgmisel aastal leidis majaperenaine, kelle juures Katvel elas, kraavikaldalt suure kärnkonna, kellel oli vasaku abaluu taga arm. „Ega ma olnud vähe rõõmus, tänu saates Loojale,“ kirjutab jutlustaja (Katvel *s.d.*: 311). Talus elades ja töötades palvetas Katvel tervist ka seakesikule, kellel oli mingi sisemine haigus (Katvel *s.d.*: 312–313). Kord sõjapäevil aga palvetas ta kaastundest surma haigele hobusele, sest paranemise lootust ei olnud ja polnud ka kedagi, kes oleks aidanud piinlevat looma hukata. „Hingasin kergendatult, kui tema sai mulda“ (Katvel *s.d.*: 316). Et selline

⁷ Vt EEKBLA, Oral Roberts, „Kui tahad saada terveks, siis talita järgmiselt“ (*s. l., s. d.*), masinakirjas käsikiri. Tervendamist puudutavate vaadete kohta evangeeliumi kristlaste ja baptistide liidus vt Pilli 2008b: 185–188.

looduslähedane, võib isegi öelda et Assisi Franciscuse meelelaadi eviv isiksus kuulub Eesti vabakirikute vaimulukku, on mõneti ebatavaline, kuid tunnistab vabakirikliku traditsiooni mitmekesisusest. Kristliku spiritualiteedi vormidel ei ole ainult konfessionaalseid ja ajaloolisi erinevusi, vaid ka märkimisväärne ühisosa. Kaastundevõime ja looduslähedus on üheks sellise ühisosa tunnuseks.

Võib muidugi arutleda loomadele suunatud tervendamispalvete toime ja teoloogia üle. Kuid üks on selge: Ilse Katveli arusaam Jumala tegevusest oli palju terviklikum kui paljudel tema urbaniseerunud modernistlikel usukaaslastel. Tema jaoks oli loomulik, et palve hõlmab kogu loodut. Niisugune spiritualiteet oli sündinud talukultuurist, maalähedasest elukogemusest, looduse ilu märkavast loomulaadist. Seda tugevdas veelgi Piibli näidete varamu.

LOODUS KÕNELEB SÕNAKUULMISEST

Ilse Katvel oli üks vähestest, kes püüdis nõukogude perioodil sügavamalt mõtestada loodu ja Looja suhteid. Esiteks, loodus on Jumala kõneviis, mida toetab Jumala Sõna. Selle kõnetuse varal „ilmneb meile aukartustäratav vahekord“, mis Loojal on looduga, „ligi tõmmates inimkonda selles osalema“. Loodust vaadeldes mõistab inimene sõnakuulelikkuse tähtsust: „... nii elus kui elutu loodus mõistab nii täpselt ja selgelt aru saada, mis Jumal ütleb ja tahab, sellele kohe reageerides“ (Katvel *s.d.*: 386). Nii loodus kui ka Sõna õpetavad inimesele kuulekust, Jumalale vabatahtlikku vastamist. Teiseks inspireerisid teda Piibli looduskujundid. Jeesus õpetas tihti looduspiltide abil. Iiob õppis Jumala kõikvõimsust ja tarkust tundma looduse kaudu. Loodus tunnistab Jumala headusest ja armust. Täendusrikkaid looduskujundeid leidub Psalmides. Joona raamat peegeldab loodu ja Looja suhteid (Katvel *s.d.*: 388–393, 399). Õpetlik on ka Noa lugu. Kui laevas, kus oli igasuguseid loomi, valitses rahu, kuidas võib siis „uuestisündinud inimene jumalalapsena“ tekitada tüli ja pahandust? (Katvel *s.d.*: 398). Loodus oli Katveli jaoks nagu tähendamissõna. Kuid see oli ka usulise elamuse keskkond.

Kogemused ja emotsioonid looduses aitasid arendada vaimulikku elu ja isiksust. „Jumala loodust jälgides ja tähele pannes olen kosunud. Jumal

on suureks ja auliseks saanud. Kasvanud on mu alandlikkus, armastus, usaldus, elutahe, aukartus ja julgus enam läheneda oma Taevaisale ja Jeesusele Kristusele..." (Katvel *s.d.*: 388). Loodus osutab, kuidas Jumal inimeste eest hoolitseb. „Ülalpidamises on rohkesti mõeldud ka rõõmule ja ihutervisele. Kõikjale on külvatud terviserohhte. Olgu see kuival künkal kadakas marjades või rabalauka äärel punetavad jõhvikad, maantee serval raudrohi valges õies päikse käes, mullasse peidetud takjajuur, kraavi kaldal paiseleht, palderjan, põllu serval kummelid, nõmme veerel põdrasammal. ... Jaluta läbi metsa looduse kohinas ja su närvid paranevad tehnika mürast ja tormamisest! Jumalal on jatkunud panna tervendavat andi koerale keelde ja arstimid kalale maksa. ... Kuidas veel rikastab Jumal oma kogudust, mis on Kristuse ihu, mõnesuguste vaimuannetega!“ (Katvel *s.d.*: 400). Kuuletuvast hoiakust ja sellest, kuidas Jumala Sõna ilmneb kõiges loodus, samuti looduse raviomadustest räägib ka Bingeni Hildegard, ehkki hoopis teisel ajastul ja teistsuguse detailsusega (vt Ruut 2004: 9, 32, 35; Heepen 2016; Hildegard Bingenist 2016: 23–25). Üsna „katvellikult“ kõlavad Hildegardi sõnad: „Looja on ühenduses looduga, valades sellesse haljendavat värskust ja viljakat elujõudu“ (Hildegard Bingenist 2016: 23).

Muidugi ei kõnele loodus ainult usulistest tõdedest. Loodus on ka lihtsalt ilus. Ilse Katvel märkas ilu ja soovis seda luua. Tema püüdest ühendada vaimulik sõnum esteetilise vormiga kirjutab Helju Liiv: „Peale paljude muude andide oli Ilse Katvelil ka kunstniku hinge ja annet. Tol ajal oli usklikel tavaks asetada seinale armastatud piiblisalme. Neid telliti Ilse käest. Ilse kirjutas salmi kuldsete tähtedega tumedale satiinkangale, mis oli 1,5 m pikk, ja ümbritses selle salmi lilleõite, lehtede ja okstega. Väga kaunid olid!“ (EEKBLA, Helju Liiv, märkmed kahel lehel, 06.05.2009). Herman Mäemets mäletab, et Valjala palvela seinal oli Katveli käsitööna valminud salm „Katsu, et sa oma hingega pääsed!“ ja välisukse kohal „Mine ja ära tee enam pattu!“ (EEKBLA, H. Mäemets, märkmed ühel lehel, 06.05.2009).

Mitmed Piibli tekstid viitavad Looja erilisele suhtele looduga, mis osutab, et loodul on olulisem funktsioon kui olla lihtsalt inimeste vajaduste täitmise tööriistaks (Liht 2020: 127). Ilse Katveli piibililähedases teoloogias on loodus oluline sõnumitooja; Katvel ei räägi mitte niivõrd loodu langusest ja rikutusest (vrd Liht 2008: 13–14), kuivõrd sellesse

kätketud positiivsest mõtestatusest, mis peegeldab Looja tahet kõige oleva, ka inimese suhtes.

ELUÕHTU JA LAHKUMINE

Oma elu lõpuperioodil, alates 1976. aastast, elas Ilse Katvel Tallinnas Tiina (Tiiu) Tääri juures. Ta kirjutas: „Korter, kus Tallinnas elan, on kolmetoaline, ja meid on siin kolm usuõde...“ (Katvel 2009b: 93, vt ka 85). Tol perioodil külastas ta Tallinna vabakogudusi, kuid teda kutsuti jätkuvalt jutlustama ja õpetama Kohilasse, Raplasse, Pärnusse ja mujale. Ta tegi vaimulikku tööd Rannamõisas ja Prangli saarel, kus suviti puhkas. Olgugi vabakiriklikust taustast, jutlustas ta luteri kirikutes, kui seda paluti (Sirel 2013: 90).⁸ Kõrge eani pidas ta ususõpradega kirjavahetust – näiteks Olga Glovatskajaga Pärnus ja Helmi Juurikuga Rakveres (EEKBLA, H. Mäemets, märkmed ühel lehel, 06.05.2009). Ta ei loobunud osadusliku elu muustrist ega koostööst erinevates kristlikes usuliikumistes.

Ilse-Anete Katvel suri 25. märtsil 1987. aastal Tallinnas (EEKBLA, Ilse-Anete Katveli matuse laululeht). Ta on maetud Rannamõisa kalmistule. Ärasaatmine toimus Rannamõisa luteri kirikust. Vaimuliku talituse viis läbi õpetaja Karl Reinaru. Ülevaate lahkunud evangelisti ja jutlustaja elust ja vaimulikust teenimisest andis Herman Mäemets, kes sidus oma mõtted evangeeliumi sõnadega: „Ma olen sind austanud maa peal; ma olen töö lõpetanud, mille sa mulle andsid teha“ (Jh 17:3–4). Valjala evangeeliumi kristlaste ja baptistide koguduse vanem Heino Truu rääkis Ilse Katvelist kui koguduse saadikust, abilisest ja vaimulikust emast: „Sa tõusid kui ema Iisraelis“ (viide Deboorale, vrd Km 5:7). Järelehüüdeid oli Oleviste, Nõmme, Kohila ja teiste EKB koguduste esindajatelt, Rannamõisa ja Prangli ususõpradelt. Matusetalituse kalmistul viis läbi Árpád Arder (EEKBLA, H. Mäemets, märkmed ühel lehel, 06.05.2009). Ilse Katveli erinevaid inimesi ja usuliikumisi ühendav mõju ilmnes isegi ta matusetalitusel.

⁸ Näiteks mainib ta jutlustamist Prangli kabelis. Ilse Katvel. 1978. „Vang, kes oli teistele õnnistuseks“, audiojutlus, 12. november. „Vaimulikust varasalvest“, <http://echo.planet.ee/vv/> (06.11.2020).

KOKKUVÕTE

Ilse Katvel oli sügavalt vaimulik, isegi müstilis-karismaatiline inimene. Ta jutlustas regulaarselt umbes poole sajandi vältel kogu Eestis, eriti Saaremaal. Eelistades jutluse ratsionaalsele-süsteematilesele ettevalmistamisele intuiitiivset ja süvendatud lugemisele toetuvat, esindas Katvel värvikalt üht tahku vabakirikute homileetilises traditsioonis. Ta jutlused olid pildirikkad ja läbitunnetatud ning kasvasid välja heast pühakirja tundmisest. Palvetades otsis ta sõnumit kuulajatele. Isiksuse küpsus toetas ta sõnu. Vahest just seetõttu leidis ta ühise keele mitte ainult oma eakaaslaste, vaid ka noortega. Piibli kujundit kasutades võib öelda, et Ilse Katvelil oli õpetamise ja jutlustamise vaimuand, ehkki tema usulise teenimise tööriistade valik sellega ei piirdunud.

Ehkki Katvel vaevalt ise niiviisi mõtles, võib tagasisivaates öelda, et teda iseloomustas „kloostripraktika ilma kloostrita“. Ta viljeles omapärast vabakiriklikku askeetlikku eluviisi. Ta elu tunnusjooneks oli igatsus üha rohkem Jumalale pühenduda ja soov kaasinimesi aidata. „Võrratu kallid on teenida – kusagil oma Issandale tarbeline olla. See ületab kõik maised rõõmud,“ lausus ta (Katvel *s.d.*: 401). Elades pikemat aega Saaremaal, koondas ta enda ümber vaimuliku osaduskonna. Ta tegi vajalikke majapidamis- ja põllutöid, mõtiskles Piibli üle ning palvetas ja paastus regulaarselt koos usuõdedega. Katvel jäi vallasiseks. Ta ei sidunud ennast suurte maiste kohustustega, vaid oli vaba erinevaid kogudusi teenima. Kasinalt elades ei kogunud ta materiaalseid väärtusi. Ta võttis vastu annetusi, kuid jagas neid sageli lahkelt edasi. Paratamatult tekib võrdlus Assisi Franciscusega, kelle programmiks oli vaesus, alandlikkus ja lihtsus: vabadus koormavast maisest varast ja Kristus-suhte tugevdamine, millega kaasnes solidaarsus nii inimeste kui ka muu looduga (Küng 2003: 98–101).

Katvel püüdis tõlgendada looduse ja Looja suhteid. Looduskujundid aitasid tal mõtestada kristlikke kogemusi ja selginemisi, muu hulgas Püha Vaimu tegevust. Loodus mängis konteksti ja tõlgendusvahendi rolli Katveli usulisel pöördumisel. Katvel ei arvanud elusat ega eluta loodust välja-poole Jumala hoolekannet ja õndsuslugu; ta käsitles seda jumaliku tähendamissõnana, omistas sellele isegi teatud pühaduse, sest see on Jumala armu ilmnenemise raamistik. Vajadusel palvetas ta mitte ainult inimeste,

vaid ka loomade tervise pärast. Piibli looduskujundid – olgu Noa laeva loos, Psalmides või Jeesuse mäejutluses – tuletasid meelde eelkõige kaht asja: Jumala headust ja inimese ülesannet kuuletuda Jumala tahte, nii nagu loodu sellele täielikult kuuletub.

Olles mõjutatud 20. sajandi alguse pühitsusliikumistest, oli Katveli vaimulaadis karismaatilist avatust ja imede ootust. Äärmuslikku entusiastlikkust ta siiski vältis. Küll aga tulenes Jumala kõikvõimsuse jaatamisest siiras veendumus, et Jumal sekkub maailma olukordadesse. Seepärast pole üllatav, et Katvel palvetas tervendamispalveid ja täitis hingehoidja rolli. Katveli karismaatilisus meenutab ehk isegi vähem neli-pühilikku vaimulaadi ja rohkem keskaegsete pühakute spiritualiteeti. Otseselt kujundas tema seisukohti evangeelse kristluse pühitsuspüüdlus. Modernses karismaatilisuses mõnikord esinev mõttekäik, et ime sõltub õige meetoodika rakendamisest või usukindluse sisendamisest, oli Katvelile võõras. Ta kirjeldas küll usulisi emotsioone, Püha Vaimu „valingut“ ja „täitumist“, kuid Jumala abi ja sekkumine olid tema jaoks Kõigekõrgema suveräänse armu ilming, mis avaldab end pühendunud elu kontekstis.

Ja viimaks, tema tegevus suurendas kristlaskonna ühtsust. Ta tegi koostööd erinevatesse uskkondadesse kuuluvate inimestega. Küllap toetus see meelelaad tema varasematele usulistele mõjutustele luteri kirikus ja hilisematele isiklikele kontaktidele vabakoguduslikes ringkondades. Tema spiritualiteet, püha elu taotlus, mis ometi oli inimlähedane ja soe, peegeldab erinevate usuliikumiste sarnaste taotluste ühisosa, mitte lihtsalt ühe uskkonna rõhuasetusi.

Lõpetuseks tsitaat Ilse Katveli kohta: „Ta liikus omanäoliselt. Sellel naisel oli mingi teine tasand kui kõigil teistel. Aga see ei eristanud, ta oskas hoida ühtsust“ (Väli 2020, telefonivestlus). Ehk sobib lisada veel üks lause, mis kirjutatud Bingeni Hildegardi kohta, kuid kummalisel kombel võib samahästi olla Ilse Katveli tunnusjooneks: „Kogu tema pikka elu iseloomustab kuuletumine Kõigevägevama tahte“ (Ruut 2004: 9).

Bibliograafia

- Briggs, John *et al.*, *edd.*, 2009. *A Dictionary of European Baptist Life and Thought*. Milton Keynes: Paternoster.
- Bärenson, Jaan. 1993. „Evangaelne karskusselts Sinine Rist“. *Kuulutaja*, 11 (november), 7.
- Douglas, J. D., Walter A. Elwell ja Peter Toon. 1989. *The Concise Dictionary of the Christian Tradition*. London: Marshall Pickering, 1989.
- Gonzales, Justo L. 1984. *The Story of Christianity*, 1. New York: HarperSanFrancisco.
- Heepen, Günther H. 2016. *Keskaja ravitarkused: Püha Hildegardi pärand*. Tallinn: Varrak.
- Hiiemaa, Karin. 2000. *Südame kutsel: Eesti misjonärid Aafrikas*. Tallinn: Olion.
- Hildegard Bingenist. 2016. *Elava valguse sõnad*. Tallinn: Allika.
- Kaasik, Toivo. 2016. „Aleksander Sildose vaimulik tegevus Eestis ja tema vabakogoduslike vaadete kujunemine“, magistr töö. EELK Usuteaduse Instituut.
- Kargel, Ivan. 1931. *Milline on sinu wahekord Pühavaimuga?*. Keila: Külvaja.
- Katvel, Ilse. 2009a. *Virumaa ärkamise lugu*. Rakvere: Rakvere Nelipüha Kogodus.
- Katvel, Ilse. 2009b. *Saaremaa ärkamise lugu*. Rakvere: Rakvere Nelipüha kogodus.
- Kiil, Evald. 1997. *Meenutusi nelipühi ärkamisest Eestis*. Tallinn: Logos.
- Killinger, John. 1985. *Fundamentals of Preaching*. Minneapolis: Fortress Press.
- Kristlik Kaitsja*. 1928, nr 7–8.
- Kurg, Ingmar. 2009. „Ühe medali kaks poolt: evangelisatsioon ja misjonitöö“. *Osaduses kasvanud, edd.* Üllas Linder ja Toivo Pilli: 141–153. Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit.
- Küng, Hans. 2003. *The Catholic Church. A Short History*. New York: Modern Library Paperback Edition.
- Laks, Johannes. 1930. *Kakskümmendviis aastat vabakogoduslist liikumist Eestis, 1905–1930*. Tallinn.

- Lehtsaar, Tõnu. 2015. *Hingehoiu psühholoogia*. Tallinn: Logos.
- Leinus, Ruudi, ed., 1999. *Osvald Tärk. Uskuge Jumalasse*. Tallinn, Eesti EKB Liit.
- Liht, Helle. 2008. „Restoring Relationships: Towards Ecologically Responsible Baptist Communities in Estonia“, master thesis. International Baptist Theological Seminary, Prague.
- Liht, Helle. 2020. „Beyond Instrumentalism and Mere Symbolism: Nature as Sacramental“. *Journal of European Baptist Studies*, 2, 124–139.
- Linder, Üllas ja Toivo Pilli, edd., 2009. *Osaduses kasvanud: kirjutisi Eesti EKB koguduste loost*. Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit.
- McGrath, Alister. 1999a. *Christian Spirituality: An Introduction*. Malden, MA, and Oxford: Blackwell Publishing.
- McGrath, Alister. 1999b. *Reformation Thought: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mäemets, Margus. 2007. *Noored, lähme pühas innus: Kuressaare EKB koguduse noortetöö 1970–2005*. Kuressaare: Kuressaare Siioni kogudus.
- Nichols, Gregory L. 2011. *The Development of Russian Evangelical Spirituality: A Study of Ivan V. Kargel (1849–1937)*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.
- Pilli, Toivo. 2007. *Usu värvid ja varjundid*. Tallinn: Allika.
- Pilli, Toivo et al. 2008a. *Avatult avalikust kõnest*. Tartu: Atlex.
- Pilli, Toivo. 2008b. *Dance or Die: The Shaping of Estonian Baptist Identity under Communism*. Milton Keynes: Paternoster.
- Price, Charles ja Ian Randall. 2000. *Transforming Keswick*. Carlisle: OM Publishing.
- Rahkema, Erik. 2002. „Johannes Lipstok kui vaimulik juht“, diplomitöö. Kõrgem Usuteaduslik Seminar.
- Randall, Ian M. 1999. *Evangelical Experiences*. Carlisle: Paternoster.
- Rips, Uudu. 2000. *Märkmeid Paul Himmast elust*. Tartu: Tartu Salemi Baptistikogudus.
- Rips, Uudo [Uudu], ed. 1997. *Kaljo Raid. Meenutusi ja mälestusi*. Tallinn: Eesti EKB Liit.
- Roberts, Evan. *Pühitsuselu astmed*. 1933. Tallinn: Valgus.

- Roosimaa, Peeter. 1999. „Osvald Tärk piibliseletajana“, *Osvald Tärk: Uskuge Jumalasse*, ed. Ruudi Leinus: 34–38. Tallinn: Eesti EKB Liit.
- Sirel, Stanislav. 2013. *Eesti pühad naised: 20. sajandi misjonärid, prohvetid ja evangelistid*. Rakvere: Rakvere Nelipüha Kogudus.
- Ruut, Riina. 2004. *Bingeni Hildegardi Ordo Virtutum: Vooruste mäng*. Tartu: Härmametsa talu kirjastus.
- Valk, Daily. 1999. „Emilie Johanna Bertelson: 1884–1965“, diplomitöö. Kõrgem Usuteaduslik Seminar.
- Võsu, Robert. 1999. „Mälestusi Osvald Tärkist kui jutlustajast“, *Osvald Tärk: Uskuge Jumalasse*, ed. Ruudi Leinus: 39–44. Tallinn: Eesti EKB Liit.

Arhiivimaterjalid ja eraraamatukogude allikad

Herman Mäemetsa raamatukogu.

Katvel, Ilse. *Rännutee rõõmud ja vaevad*, masinakirjas käsikiri (s. l., s. d.).

Toivo Pilli raamatukogu.

[Laks, Johannes]. 1967. *Aleksander Sildos: elulugu*, masinakirjas käsikiri.

Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv (EEKBLA)

Helju Liiv, märkmed kahel lehel, 06.05.2009.

Herman Mäemets, märkmed ühel lehel, 06.05.2009.

Urve Pink, kiri Toivo Pillile, 10.03.2009.

Oral Roberts, „Kui tahad saada terveks, siis talita järgmiselt“ (s. l., s. d.), masinakirjas käsikiri.

Rahvuserhiiv (RA).

Siseministeerium. Narva Evangeeliumi Kristlaste Vabausuühing. RA, ERA.14.11.758.

Siseministeerium. Narva Evangeeliumi kristlaste kogudus. RA, ERA. 14.11.757.

Siseministeerium. Narva Saalemi Evangeeliumi Kristlaste Vabausuühingu asjus. RA, ERA.14.11.759.

NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Usuasjade Nõukogu volinik ENSV-s. Valjala „Rahu Saalemi“ kogudus. RA, ERA.R-1989.3.291.

Kirjavahetus ja suulised allikad

- Mäemets, Herman. 2009. Suuline teade, 23.02.
Mäemets, Margus. 2020. Telefonivestlus, 30.10.
Pajusoo, Toomas. 2009. E-kiri, 24.03.
Väli, Leevi. 2020. Telefonivestlus, 04.11.

Audiomaterjalid

- Ilse Katvel. 1978. „Vang, kes oli teistele õnnistuseks“, audiojutlus, 12. november. „Vaimulikust varasalvest“, <http://echo.planet.ee/vv/> (06.11.2020).